

Visnes gruveområde – kartlegging av kulturhistoriske verdier

«Højt over de nøgne træbare Klippeknuser ser man, allerede langt ude på Sjøen, som et Fyr, rejse sig en mægtig Skorsten, der utsender sin hvidgule Svovlrøg, den tilhører Vignæs Smeltehytte. Kommer man nærmere, hører man Dur og Larm af Maskiner og Folk, en Mængde større og mindre Bygninger ligger spredte omkring, en jernbane er i stadig Virksomhed, der hamres og bankes, Skibe lades og losses og nu og da trænger gennem det hele dumpe Drøn af Dynamitskud fra Arbejdet i Jordens indre. Det er Vignæs Kobberværk.»¹

¹ Snørteland 1984

Fremside: fotografi av maleri i Stiftelsen Vignæs Grubeområdes eie

Innhold

1. Bakgrunn for kartleggingen.....	4
1.1 Avgrensing	5
2. Historien.....	6
2.1 Storhetstiden 1865-1894.....	6
2.2 Driften i Rødkleiv 1899-1972.....	9
3. Visnes i dag.....	10
4. Gjeldende planer	12
4.1 Områder regulert til bevaring	12
4.1.1 Plan 448 Reguleringsplan for Visnes	12
4.1.2 Plan 4034 Visnes, Smeltehytta	13
Kommuneplanen	14
4.2 Kommunedelplan for kulturminner	14
5. Eierforhold og organisering.....	15
6. Kartlegging.....	17
Bolighus	18
Gruveanlegg	18
Kulturlandskap.....	19
Fransenhagen og ridestiene	20
Krigsminner	21
7. Vurdering av kulturhistorisk verdi.....	22
7.1 Tidligere vurderinger	22
7.1.1 Verneplan for statens hjemfalte eiendommer ved bergverk (utkast 2012)	22
7.1.2 Vurdering av verneverdi i boken «Bergverk i Norge».....	24
7.1.3 Riksantikvaren	25
7.1.4 Rogaland fylkeskommune.	25
7.1.5 Kommunedelplan for kulturminner.	26
8. Verdier og anbefaling.	26
8.1 Verdisetting	26
8.1.1 Kunnskapsverdier.	26
8.1.2 Opplevelsesverdier.....	27
8.1.3 Bruksverdier.	28
8.1.4 Sårbarhet og tålegrense.	29
8.1.5 Sjeldenhet og representativitet.....	30

8.2 Vurderinger 30
8.3 Anbefalinger 33

1. Bakgrunn for kartleggingen.

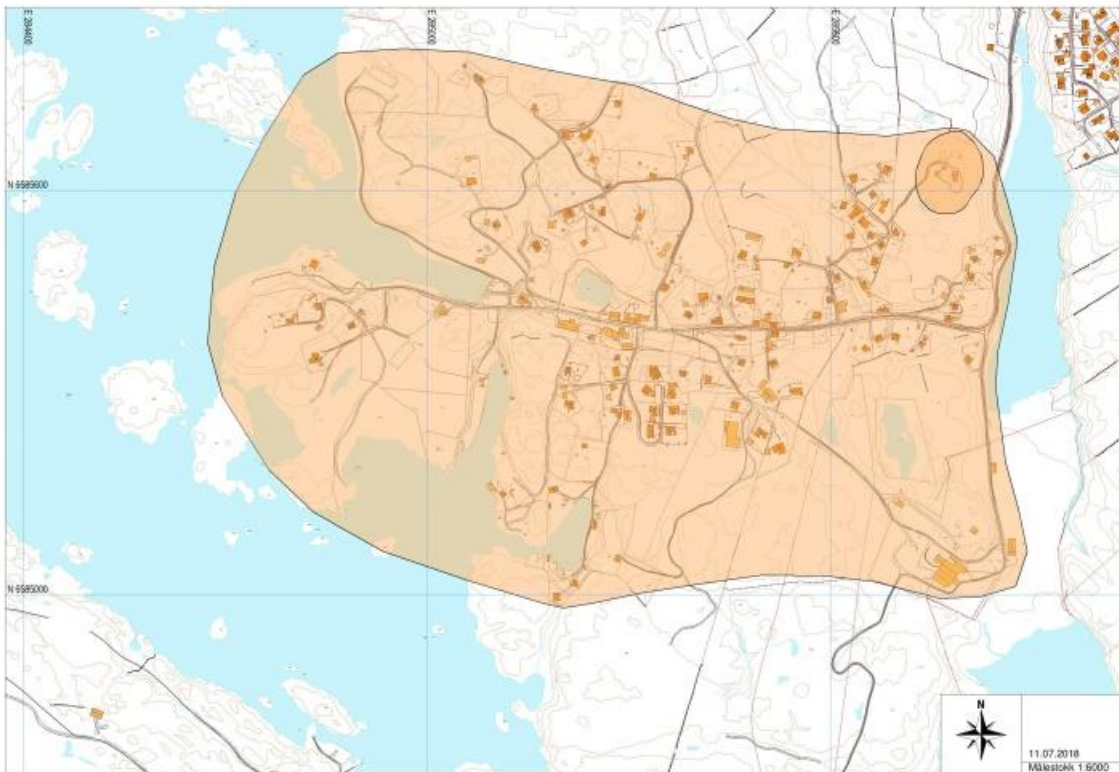
Visnes Kobberverk var i drift mellom 1865-1894, og 1899-1972, og bergverket stod for til sammen over hundre år med kis- og kobberutvinning. Visnes var i storhetstiden på 1800-tallet den største eksportør av kobber i landet, og det største bergverket i landet. I Visnes finnes fremdeles bolighus, anleggsrester og andre synlige strukturer som kan spores tilbake gruvevirksomheten. Gruveområdet var stort, i dag er det kun et mindre område som er regulert til bevaring. De øvrige bygg og anlegg har ikke noe formelt vern. Det er ikke gjennomført en grundig vurdering av verneverdien i området. Målet med denne kartleggingen er å få en oversikt over gjenværende bygningsmasse, anleggsrester og viktige strukturer i området. Kartleggingen skal ligge til grunn for vurdering av hvilke kulturhistoriske verdier som finnes i området og hvordan disse skal forvaltes i fremtiden.

Rogaland fylkeskommune kom i 2016 med innspill til Karmøy kommunes planstrategi:

Visnes har, fra et kulturvernperspektiv, høy regional og nasjonal interesse. Fylkesrådmannen har den senere tid merket en økt interesse for Visnes fra Riksantikvaren, og at de ser på muligheter for å bidra med økonomisk støtte til bevaringstiltak. Til tross for en godt utarbeidet kulturminneplan, ser fylkesrådmannen et klart behov for en grundigere gjennomgang og oversikt over de kulturhistoriske verdiene innenfor Visnes gruveområde. Fylkesrådmannen ber derfor om at Karmøy kommune utarbeider en strategi for kartlegging av de kulturhistoriske verdiene på Visnes, slik at dette kan danne grunnlag for fremtidig oppdatering av kommunens kulturminneplan og/eller reguleringsplan for området. Kartleggingen forutsetter nært samarbeid mellom kommunen og regional kulturvernmyndighet.

Innspillet ble tatt til følge, og kartleggingen av kulturhistoriske verdier i Visnes er en del av den kommunale planstrategien for 2016-2019, vedtatt i kommunestyret 7.3.2016.

1.1 Avgrensning.

OBS-området i kommunedelplan for kulturminner er stort sett sammenfallende med denne kartleggingens avgrensning.

Kartleggingen tar for seg bygninger og anlegg som ligger i området fra Visnesvatnet i øst og utover mot havet i vest. Dette inkluderer verksområdet for gamlegruva, Fransehagen med ridestiene, «arbeiderkolonien»² som vokste frem utenfor verkets porter og anleggsrestene fra andre driftsperiode i Rødkleiv.

Det var gruvedrift på Visnes frem til 1972. Av den grunn har vi kartlagt og vurdert bygninger frem til 1972.

² Hauge 1986: 21

2. Historien.

2.1 Storhetstiden 1865-1894

Visnes gruver ble etablert i bergverkets moderne tid. (Fra 1814 og fremover) Før denne tid var det blitt drevet utvinning av mineraler fra berg i lange tider. Utover 1800-tallet kom industrialiseringen for fullt i Norge. Denne innebar nye måter å organisere produksjonen på, sterkt innslag av utenlandsk storkapital, og ny teknologi basert på dampmaskiner og turbiner mm. Bergverket i Visnes var fra 1869 til 1886 (med få års unntak) det som sysselsatte flest i landet.³

I 1865 ble det påvist kobber på Visnes av skjerperne Mauritz Kartevold og Torbjørn Brueland. De påviste kobberholdig svovelkis og inngikk en avtale med bergingeniør Charles DeFrance, representant og medeier i det belgiske selskapet Antwerpen Grube-Compani. Selskapet sikret seg halvparten av rettighetene mot å finansiere skjerpingen. Verket på Visnes lå ideelt til ved en vik som kunne ta imot store skip og transportere kisen til avtakere i Storbritannia og Frankrike. Behovet var raskt økende i Europa og gravene på Visnes vokste raskt som følge av den økte etterspørselen. Kobberet ble blant annet brukt i elektriske

Skjerp(ing)

Ordet *skjerping* betyr å lete etter visse metaller og metallrike mineraler som kan tjene som råstoff for metallfremstilling. I naturen er metallene som regel bundet til andre grunnstoff i kjemiske forbindelser som vi kaller mineraler. Ordet *skjerping* dekker også melding av funn til rette myndighet med tanke på å sikre seg retten til funn ved gruvedrift. Et *skjerp* er et punkt i terrenget hvor det er påvist økonomisk mineral og hvor finner har sikret seg bergrettigheten.

Hentet fra: <https://www.museumnord.no>

³ Berg 2016: 65-70

apparater og i vitenskapelig og teknisk utstyr. Den mest kjente bruken av Visnes-kobberet er nok likevel kobberplatene som dekker Frihetsstatuen i New York.

Gruvedriften ble startet med 12 mann i 1865. I 1870 var arbeidsstokken oppe i 300 mann og eierne etablerte gruveselskapet *Compagnie Minière de Vignæs*. I 1880 kom verket på franske hender, *Société des Mines et Usines de Cuivre de Vignæs* holdt til i Paris. De France fortsatte som direktør fra Antwerpen. Gruvegangene strakk seg etterhvert ned til 732 meters dyp, og i alt ble det tatt ut 1,4 millioner tonn svovel og kobberkis.

Verket bygget opp et velordnet gruvesamfunn, som på det meste omfattet rundt 3000 personer. 1800 av disse bodde på verkets eiendom. Det fremsto som et velorganisert og moderne bergverk. Verket opprettholdt klasseskille, men forholdet mellom funksjonærer og

Her ser vi porten inn til verksområdet. Bygningsmiljøet som lå utenfor bestod av boliger og butikker.

arbeidere var godt. Funksjonærene nøyte godt av høye lønninger, som følge av ønsket om en stabil arbeidskraft. Nærmere 50 bygninger ble oppført av verket; direktørbolig, funksjonærboliger, kontorbygning med laboratorium, kaserne for ugifte arbeidere, arbeiderboliger, sykehus, skole og festivitetshus. Det fantes tilbud som leseforening, biljardstue, kjelebane og seilkuttere for funksjonærene. Det ble også anlagt en flott hage,

plantet mange trær og bygget ridestier for å få funksjonærene til å trives. Arbeiderne fikk tilbud om kveldsskole og tegnekurs. Skolen hadde eget bibliotek og de hadde lovpålagt fattigvesen.

Arbeiderne som kom til Visnes i begynnelsen var gruvearbeidere, svensker, vestlendinger og nordlendinger som reiste mellom ulike gruvesamfunn for å tjene gode penger. Funksjonærene var franskmenn, tyskere, belgiere, dansker og nordmenn, og både dagligspråk og faguttrykk i arbeidsfellesskapet bar internasjonalt preg.

Verket satte i drift sin egen smeltehytte i 1872. Kobberholdig malm som var uegnet for vasking, ble smeltet og en fikk bedre utnyttelse av malmen. På grunn av forurensende røyk fra smeltehytta ble verket i 1885 dømt for å ha forårsaket skade på omkringliggende beitejord. To år senere ble driften av smeltehytta lagt ned på grunn av fallende kobberpriser som førte til at driften ikke var lønnsom. Ruinene etter smeltehytta er restaurert og ligger i enden av det gamle jernbanesporet som gikk langs sjøen.

Landskapet på Visnes er småkupert kystlandskap. Det var ikke tilgang til vannkraft i Visnes, så dampkraft ble energikilden. Maskineriet var moderne for sin tid. Verket installerte tre

heismaskiner, et stort pumpeverk, ventilasjonsanlegg og et stort mekanisk verksted med smie og damphammer. Det ble installert kompressor for trykkluftdrevne bormaskiner for drift av kommunikasjonsort på 260 meters dybde. Daganlegget var forbundet med jernbanespor, og et damplokomotiv besørget transporten. I 1885 fikk verket elektrisk lys fra en dampdrevet generator.

Utover på 1880-tallet økte utfordringene for gruvene på Visnes. Gruvens dybde førte til høye driftskostnader og forekomstene avtok. Driften avtok i årene som fulgte og 1. desember 1894 var det slutt for det som en gang var Norges største gruveverk.⁴

Svært mange flyttet fra gruvesamfunnet på Visnes da verket la ned. Da de flyttet tok mange med seg husene sine. Det var ikke uvanlig å flytte hus i denne perioden. Av den grunn finner vi mange hus som en gang har stått i Visnes på Haugalandet. Særlig på Karmøy og i Haugesund finner vi igjen mange tidligere arbeiderboliger. Direktørboligen ble flyttet til Sauda.

2.2 Driften i Rødkleiv 1899-1972

I 1899 startet *Aktieselskap Vigsnes Kobberværk* forsøksdrift på en kisforekomst øst for gamle Vigsnes Gruve. Selskapet drev usammenhengende forsøksdrift fram til 1909, da verket ble solgt til firmaet Chr. Michelsen & Co. Regulær drift i Rødkleiv gruve startet i 1912. Noen få av disse første driftsbygningene står fremdeles. Man drev på kobberrik svovelkis med en årsproduksjon på 8 000 tonn. Etter driftsstans i 1920-24, ble Østkisen påvist i 1930, og gruvens beste driftsperiode fram til 1945 ble innledet. Arbeidsstyrken kom opp i 144 mann med en produksjon på 75 000 tonn kis i året.

⁴ Berg 2016: 199-204

Rødkleiv gruveanlegg

I 1952 ble verket overtatt av ingeniør Ferdinand P. Egeberg. Lavkonjunktorene etter Koreakrigen, med fallende metallpriser og nedgang i svovelprisen, gjorde driften vanskelig.

I 1969 brant flotasjonsverk og knuseri ned til grunnen. Oppredningsverket ble gjenoppbygd, og man benyttet stansen til malmleting. I 1970 kom produksjonen i gang igjen med 90 mann i arbeid. Gruvedriften ble nedlagt i 1972.⁵

3. Visnes i dag.

I dag ligger restene etter Visnes Gruveområde ytterst mot havet i et kulturlandskap med flere synlige kulturminner. Anlegget er et svært viktig teknisk og industrielt kulturminne i Karmøy. Selv om mange av bygningene fra Visnes' storhetstid på 1800-tallet er flyttet til andre deler av kommunen og Haugalandet, finnes mange spor etter dette spennende samfunnet. Et pionersamfunn innen teknisk nyvinning og en viktig del av nasjonal industrihistorie.

⁵ Berg 2016: 199-204

Her ser vi gamlegruva i forkant, klokketårn til høyre og museet bakerst i bildet.

I dag kan vi se utskipingshavnen, administrasjonsbygget, restene etter smeltehytta, inngangen til gamlegruva, funksjonærboliger, arbeiderboliger, rester etter gruvedriften i Rødkleiv, inkludert en av de siste industripipene som finnes igjen i kommunen, strukturer i landskapet, rester etter diverse anlegg mm. Nord for gruveområdet ligger ridestiene som ble bygget for funksjonærene og deres familier på slutten av 1800-tallet.

Visnes er i dag et boligområde og et rekreasjonsområde for innbyggere på hele Haugalandet. Området er også mye besøkt av turister.

På museumsområdet finnes ulike utfordringer som gjelder gjengroing/skjøtsel av kulturlandskap, ressurser til formidling, vedlikehold og restaurering, fasiliteter for besøkende mm.

4. Gjeldende planer

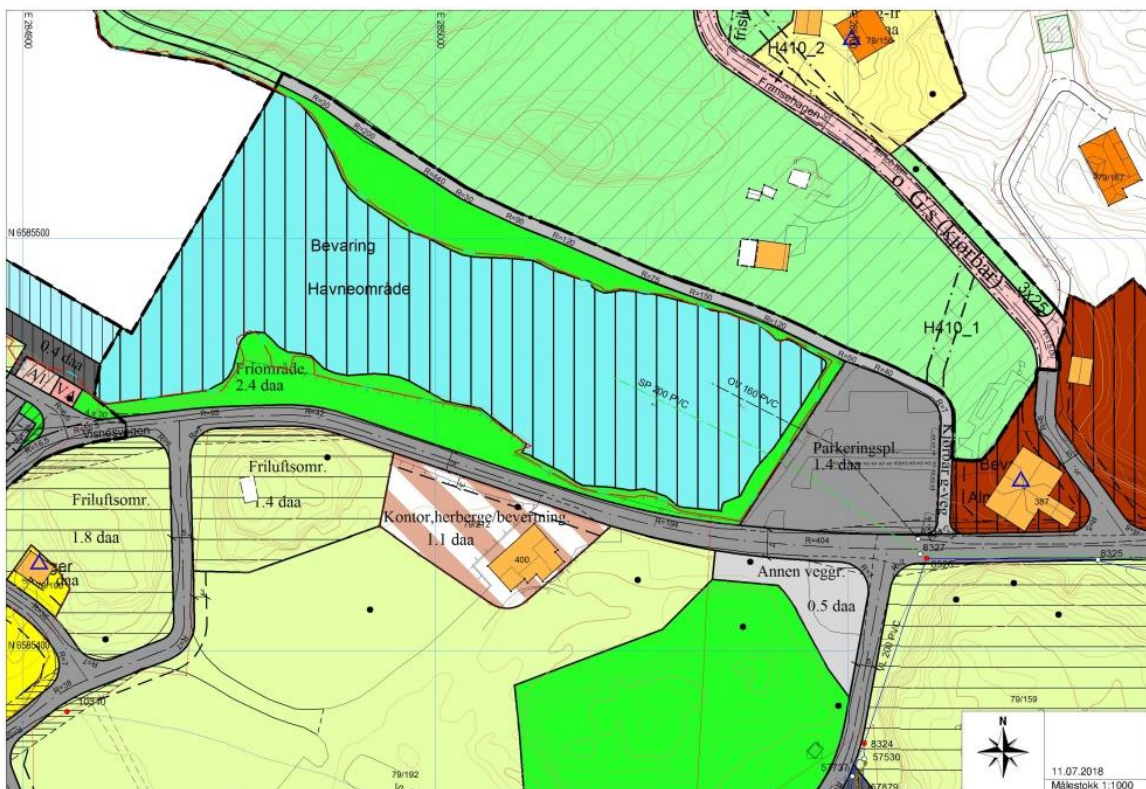
4.1 Områder regulert til bevaring

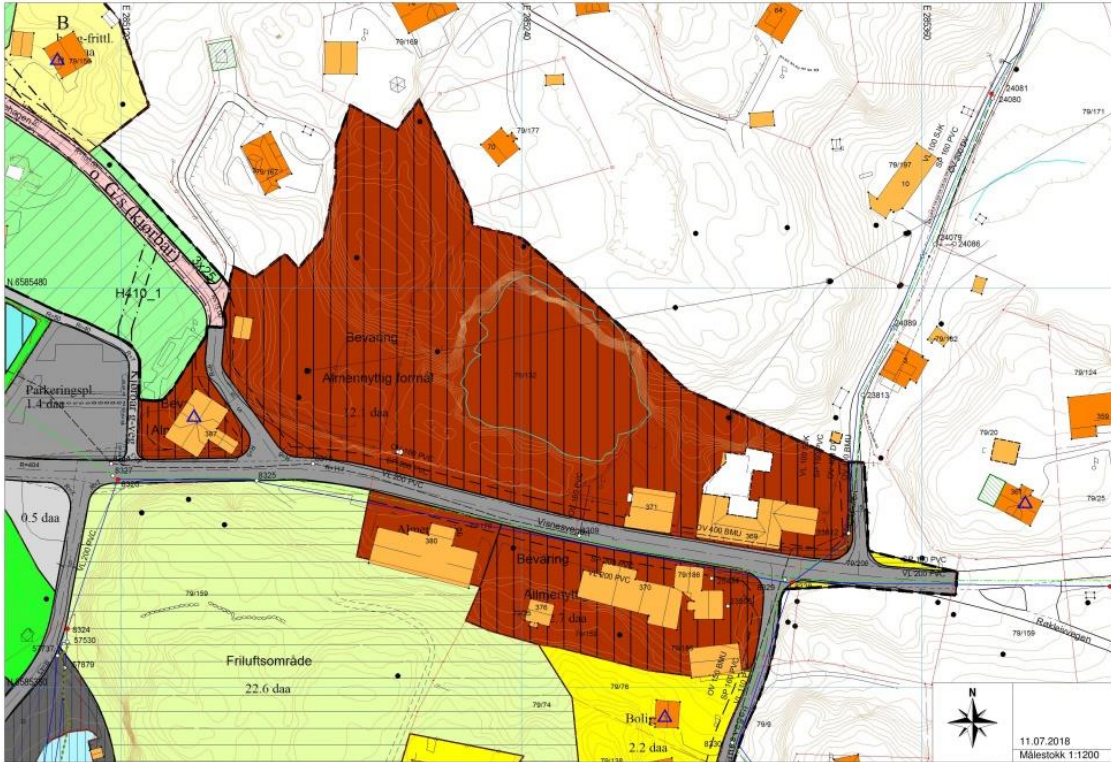
4.1.1 Plan 448 Reguleringsplan for Visnes

Gjennom denne planen er sentrale objekter fra storhetstiden regulert til bevaring. Dette inkluderer den originale administrasjonsbygningen, en arbeiderbolig, gamlegruva med murer, nyere heistårn fra andre driftsperiode og utskipingshavn mm.

§ 20 i planen sier følgende:

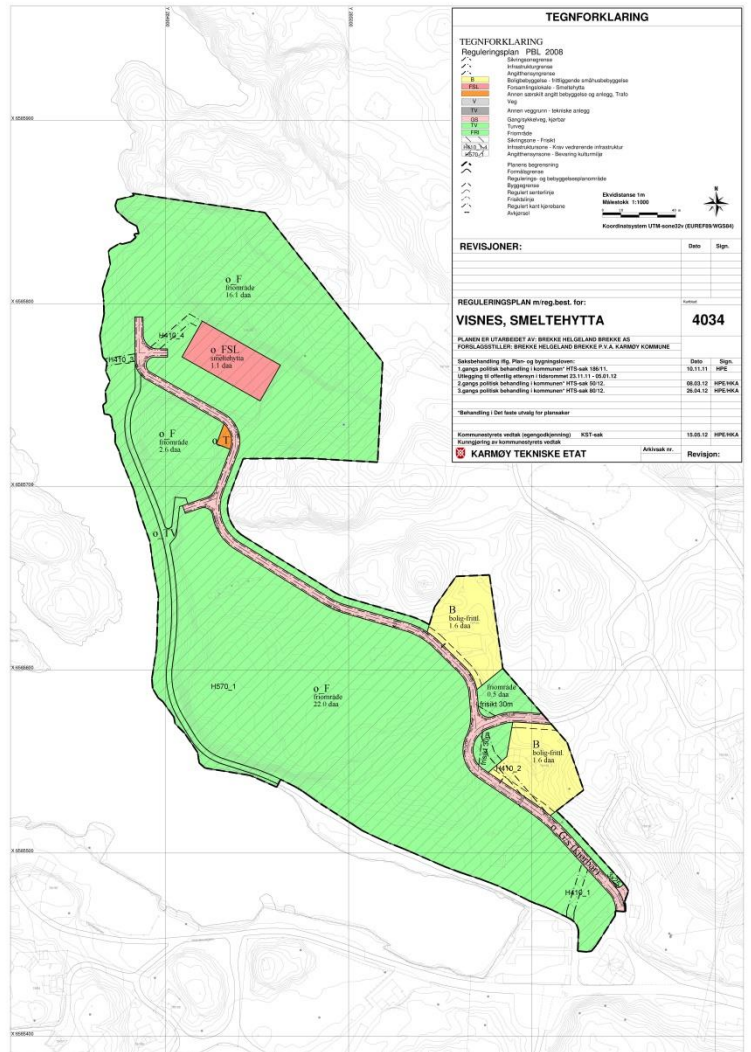
«De bygninger/anlegg som står igjen fra gruvedriften i Visnes skal bevares og vedlikeholdes. Nye bygninger/anlegg skal organiseres og gis en utforming som harmonerer med og underordner seg de eksisterende bygninger i området, landskapet, kulturminnene og kulturmiljøet. Nye tiltak skal oversendes kommuneantikvaren for uttalelse. Ved Grønevik skal opprinnelig kaimur bevares og vedlikeholdes. Området bør på sikt opprustes og beplantes med gressmark.»

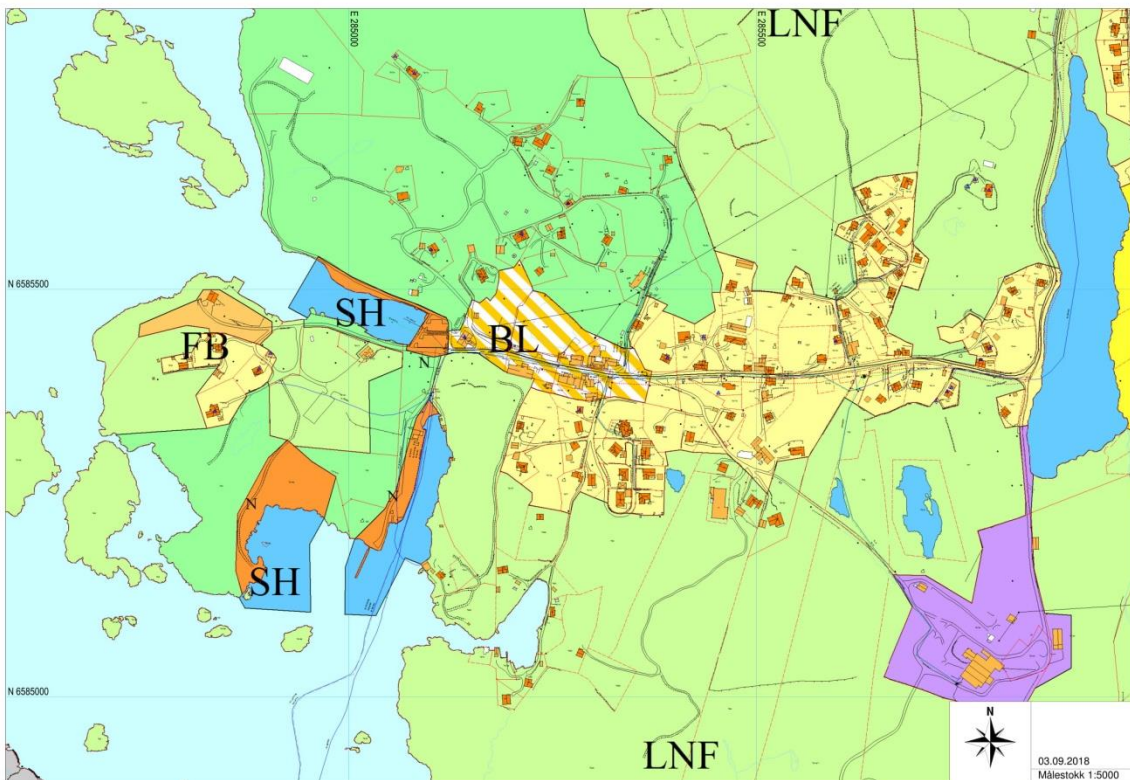
4.1.2 Plan 4034 Visnes, Smeltehytta

Denne planen ble utarbeidet for å tilrettelegge for restaurering av smeltehytta for å ta denne i bruk som forsamlingslokale. Dette har ikke blitt gjennomført. I denne planen ble også et støtte område regulert til bevaring. Markert med skrå skravor i arealkart. I planen inngår ruinene etter smeltehytta, murer og kulturlandskap med strukturer etter gruvedriften. Før det gis tillatelse til tiltak innenfor dette området skal det foreligge positiv uttale fra antikvarisk myndighet, Rogaland fylkeskommune.

Kommuneplanen

Kommuneplanens arealdel ser slik ut for kartleggingsområdet:

FB: fritidsbebyggelse SH: småbåthavn BL: kombinert bebyggelse og anleggsformål LNF: landbruks-, natur- og friluftsmål

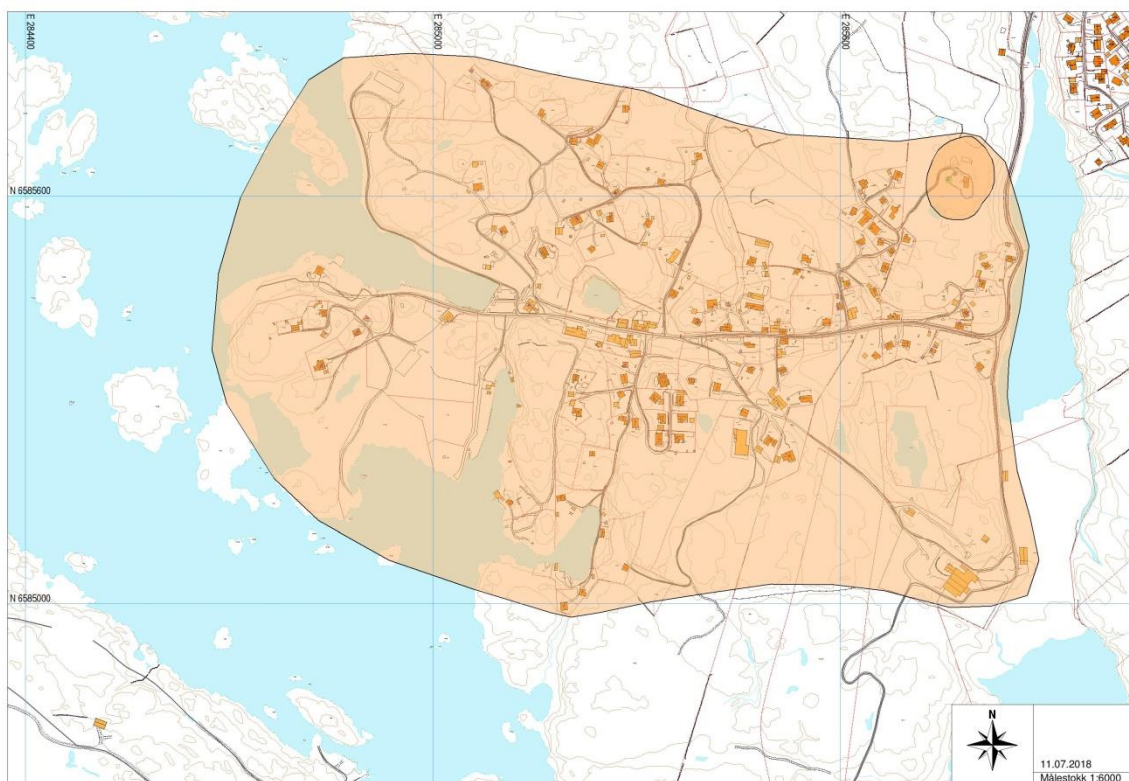
4.2 Kommunedelplan for kulturminner

I Karmøy kommunes første kulturminneplan fra 2008 står skrevet: «Bebyggelsen som ligger rundt gruveområdet, og som ikke er regulert til bevaring, har likevel en verdi i form av at det har vært en del av gruvevirksomheten. Denne bebyggelsen må evalueres ved en rullering av planen eller i hver enkelt sak».

Også i kommunedelplan for kulturminner 2014-2020 er Visnes gruveområde, inkludert Rødkleivanlegget fremhevet som et viktig teknisk og industrielt kulturminne. Det ble også skissert et «OBS-område» for å kunne fange opp eventuelle uheldige endringer og tiltak. Alle søknader som omhandler tiltak innenfor området vist i kulturminnekartet skal sendes kommuneantikvaren for vurdering.

I praksis har OBS-området mindre betydning for muligheten til å bevare, da det for eksempel ikke gir hjemmel for å hindre riving av bygninger eller bestemmelser for istandsetting av bygninger..

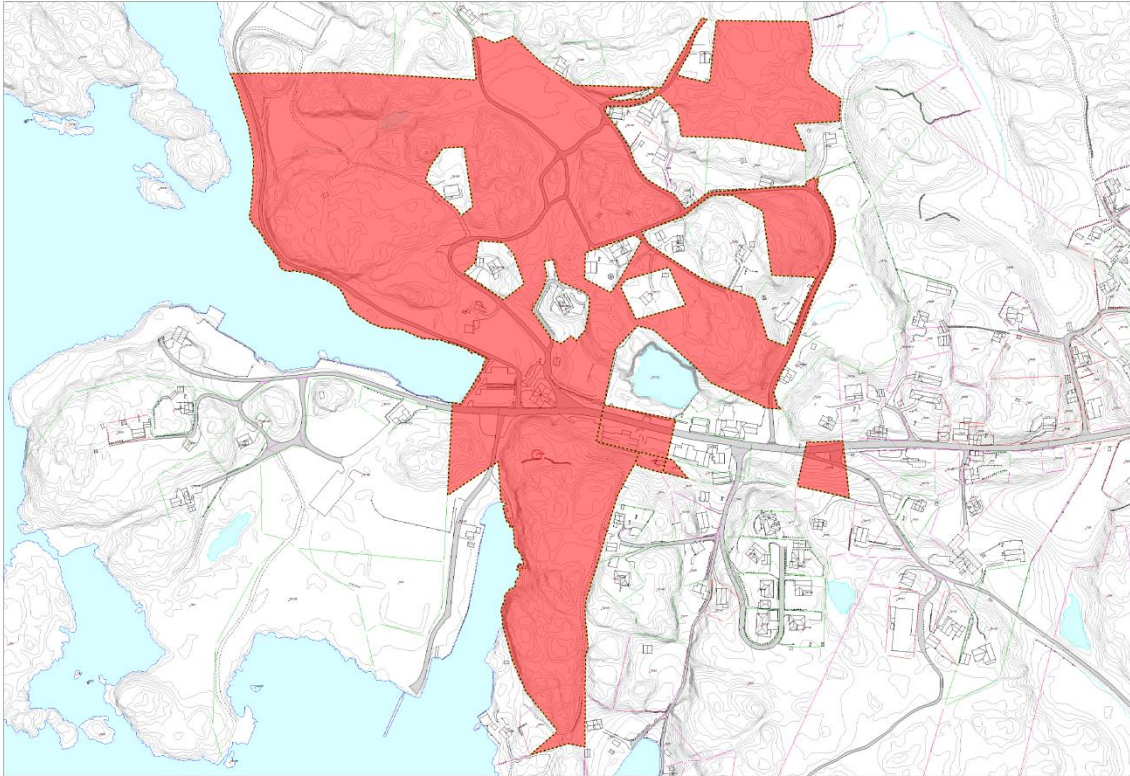
OBS-området i kommunedelplan for kulturminner er stort sett sammenfallende med denne kartleggingens avgrensning:

5. Eierforhold og organisering

Stiftelsen Vigsnes Grubeområde (SVG) er den viktigste aktøren for forvaltningen av kulturminnene etter kobbergruvene i Visnes med bygninger og samlinger, samt det kulturhistoriske friluftsområdet Fransahagen. De eier og driver museet.

Stiftelsen ble opprettet av Karmøy kommune og Kobberverkets Venner i 1992. Stiftelsen eier et stort område i Visnes, 79/159. De eier også museumsbygningen på 79/170, samt 79/35 med arbeiderboligen.

Stiftelsens eiendommer

Stiftelsens formål er å:⁶

- Forvalte, bevare og restaurere kulturminnet Vigsnes Grubeområde.
- Innsamling, bevaring og dokumentasjon av gjenstander, bilder, bygninger, kart og annet som kan kaste lys over bergverksindustrien, gruvedriften og samfunnet i Visnes samt omliggende områder.
- Bevare dette materialet for ettertiden, legge det til rette for forskning og for utstillinger.
- Utvikle Vigsnes Grubeområde til et fritids- og rekreasjonsområde der det legges vekt på områdets kultur- og naturhistorie.

Kobberverkets venner er en frivillig organisasjon som ble stiftet i 1979.(i følge områdeplan SVG) Organisasjonen arbeider for å ta vare på gruveområdet og har et tett samarbeid med Stiftelsen.

Karmøy kommune er eier av flere bygninger i området, blant annet ruinene etter smeltehytta. Kommunens leirskole for 6. klassinger holder til deler av tiden i Visnes. Karmøy kommune

⁶ Hentet fra strategiplan SVG 2013-2018

bidrar med et årlig museumstilskudd til Stiftelsen Vigsnes Grubeområde. Utover dette er ingen ressurser øremerket Visnesområdet. I praksis bidrar både oppvekst- og kulturetaten og teknisk etat med ulike tjenester i løpet av et år. Dette gjelder for eksempel markedsføring, skilting, tilrettelegging, vedlikehold mm.

Staten ved ulike instanser eier flere eiendommer i Visnes. Alle tidligere gruveåpninger og sjakter eies av staten. Også eiendommen som ligger ved museet med gamlegruva, forstøtningsmuren, heistårn, gruveinngangen/stollen og flere bygninger eies av staten. Deler av området disponeres av kommunen gjennom en avtale med staten.

Friluftsrådet vest har ansvaret for de delene av området som inkluderer ridestiene, lengst nord i turområdet, 79/173 (eies av staten ved Miljødirektoratet). Friluftsrådet tilrettelegger området slik at det kan brukes som turområde.

Rogaland fylkeskommune er antikvarisk uttalemyndighet i saker som omhandler tiltak som er regulert til bevaring gjennom plan- og bygningsloven.

Olas bil er eier av mesteparten av anleggsrestene etter gruvedriften i Rødkleiv.

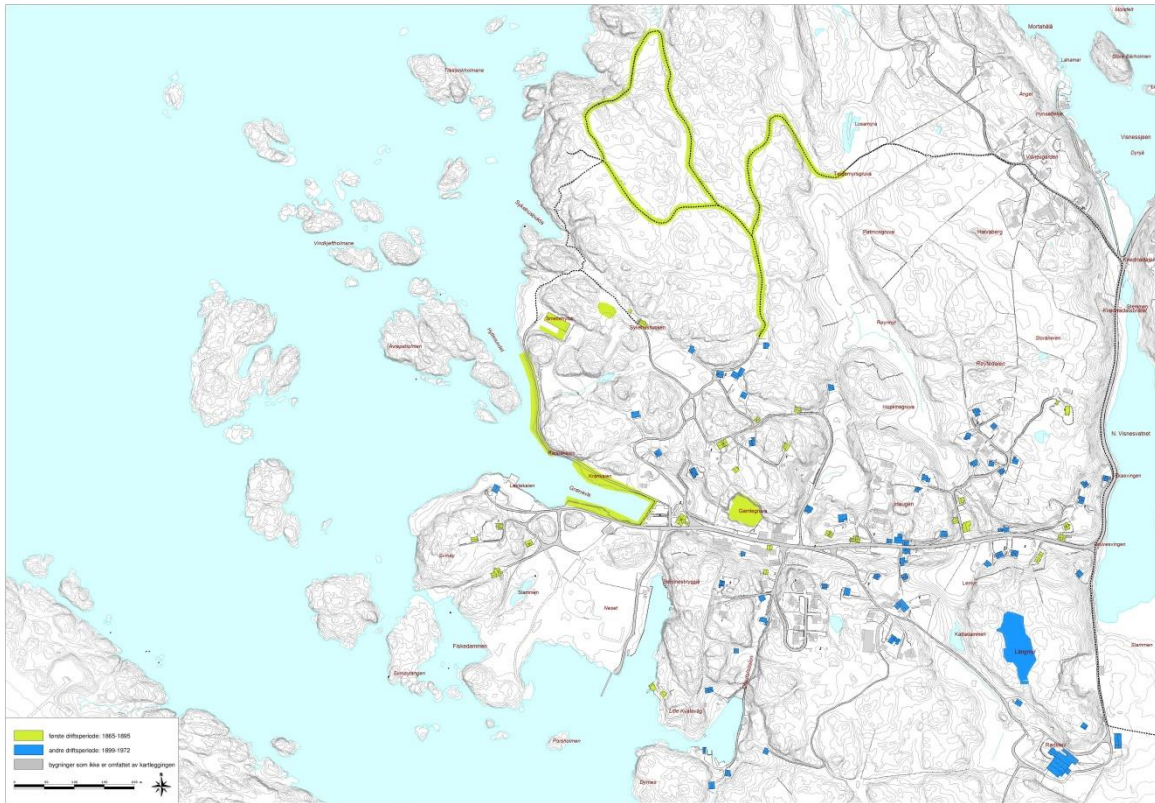
Private eiere. De fleste bolighus som er med i kartleggingen er eid av private.

6. Kartlegging

Kartleggingen er gjennomført ved å dokumentere gjenværende bebyggelse og andre spor i det avgrensede området. Alle bygninger og anlegg som er med i kartleggingen er listet opp i vedlegg 1.

Aldersopplysninger er basert på informasjon i Sefrak-registeret og Norges bebyggelse. Det er ikke alltid oppgitt byggeår i disse kildene stemmer. Det er lagt til eier/leietaker i 1955 på en del av bolighusene, dette er hentet fra Norges bebyggelse. Dette er tatt med for å vise at på 1950-tallet hadde området et aktivt gruvemiljø.

De aller fleste bygningene er modernisert og det er svært få originale bygningsdeler igjen. Selv om den antikvariske verdien er lav i de fleste tilfeller, er den kulturhistoriske verdien likevel til stede.

Dette kartet viser hvilken bebyggelse som knytter seg til de to ulike driftsperiodene. Kartet ligger også som vedlegg til rapporten. (vedlegg 2) Kartet tydeliggjør hvor få bygninger som ligger igjen etter den første driftsperioden. Etter det som var et gruvesamfunn med 3000 innbyggere på det meste, ligger kun i overkant av 20 bygninger igjen.

Bolighus

I tilknytning til driften i gruvene er det oppført mange bolighus. Bolighus bygget frem til 1972 er tatt med. Etter at den første driftsperioden var over var det mange som tok med seg bolighusene da de flyttet. De bolighusene som står igjen etter den første perioden er derfor av høy kulturhistorisk verdi.

Gruveanlegg

De to viktigste anleggene som forteller om gruvevirksomheten er gamlegruva og Rødkleiv gruveanlegg. Bygninger, murer og andre strukturer i direkte tilknytning til den eldste gruveåpningen er allerede regulert til bevaring.

Rødkleiv gruveanlegg er ikke regulert til bevaring. Det har heller ikke vært fokusert så mye på de gjenværende anleggene som ligger her.

Kulturlandskap

Det finnes mengder av tydelige strukturer i kulturlandskapet i og rundt gruveområdene. Det kan være ulike oppmuringer, støttemurer, veier, ridestier osv. Rester etter linebane som strakk seg fra Rødkleiv og ut til utskipingshavnen. Fundamenter etter ulike driftsbygninger, industripiper, jernbanespor mm. Sporene i landskap er for mange til at de lar seg markere i et kart i denne omgang, men dette bør gjøres ved en senere anledning. Det er lagt inn eksempler på ulike spor i kulturlandskap i kartleggingen som er vedlagt.

Rester etter sykehuset

Fransenhagen og ridestiene

Deler av Fransenhagen sett fra direktørboligen. Til venstre i bildet ligger administrasjonsbygningen

Det som i dag er et stort rekreasjonsområde var opprinnelig direktørens hage, Fransenhagen, ridestiene for funksjonærene og anleggsområder. I dag benyttes området til rekreasjon for både tilreisende og lokale.

Charles Defrance, den franske direktøren i første driftsperiode, var svært natur- og friluftinteressert. Han fikk anlagt hageanlegget som i dag er kjent som Fransenhagen. Sporene etter den opprinnelige hagen er ikke mange i dag. I forlengelsen av Fransenhagen ligger ridestiene. Ridestiene ble bygget for verkets funksjonærer. Fransenhagen og ridestiene er i dag et populært turområde. Da Visnesgruvene startet var landskapet goldt, øde og uten et tre. De europeiske funksjonærene som flyttet hit trivdes ikke i det kalde nord. For «at bøde på den ørkenaktige egn» anla direktøren en park med andedam, kjeglebane og kjøkkenhage. Det ble også bygget lysthus for selskapeligheter.

Fransahagen med sine mange veier og stier, anlagt i det kupert terrenget har alltid vært en perle på eiendommen. Hagen var beplantet med lauvtrær som poppel, alm, lind, bøk og med

innslag av edle grantrær. På knausene var det satt opp lysthus hvortil de oppmurte og gruslagde ganger førte frem. Her var andedammen, kjeglebaner, kjøkkenhager mm. Man kan fremdeles ane den vakre Fransehagen På 1950-tallet startet planting av sitkagran, noe som har ført til at området karakter er vesentlig endret.⁷

Rogaland fylkeskommune anbefaler i sitt innspill at det blir opprettet kontakt med Riksantikvaren for å se på hvilke muligheter som ligger i Fransehagen med tanke på restaurering og tilbakeføring.

Ridestiene

Krigsminner

Et synlig spor etter den tyske okkupasjonen (1940-1945) er den store bygningsmessige aktiviteten tyskerne startet. Over hele Norge ble det bygget anlegg som skulle verne mot en eventuell invasjon. Særlig langs kysten var byggeaktiviteten stor. Langs kysten mot Atlanterhavet, fra Norge i nord, til Spania i sør, ble det bygget et sammenhengende forsvarsverk, Atlanterhavsveggen; Festung Norwegen var en del av dette. Det ligger flere

⁷ Fra områdeplan SVG 1993

bunkerser og andre rester fra andre verdenskrig i landskapet på Visnes. I kommunedelplan for kulturminner er det plukket ut et representativt utvalg krigsminner som bør tas vare på.

Krigsminnene i Visnes er ikke med her.

Restene etter andre verdenskrig som finnes i Visnes bør registreres og kartfestes.

Kanonstilling

7. Vurdering av kulturhistorisk verdi

7.1 Tidligere vurderinger

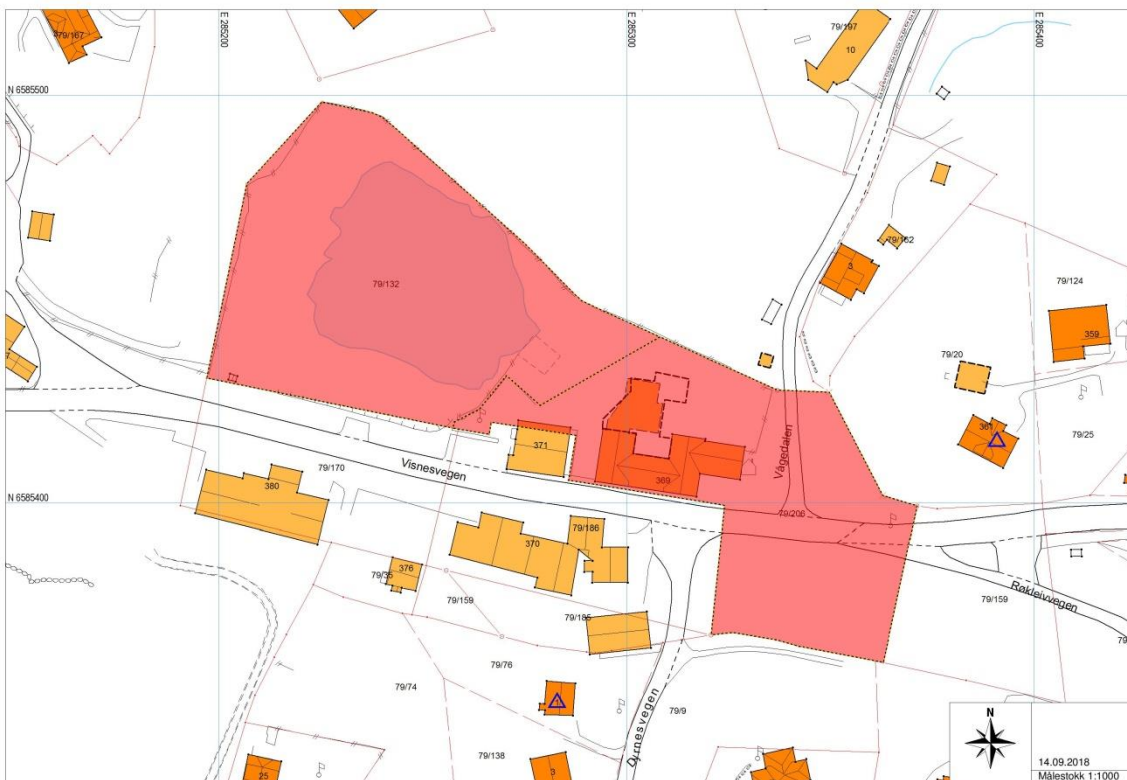
7.1.1 Verneplan for statens hjemfalte eiendommer ved bergverk (utkast 2012)

En landsverneplan er en oversikt over verneverdige eiendommer og en historisk oversikt over en offentlig sektor. I verneplan for statens hjemfalte eiendommer ved bergverk, er verneverdien ved flere bergverk vurdert. Planen er utarbeidet av Norsk Bergverksmuseum på oppdrag fra (daværende) nærings- og handelsdepartementet. Planen skal danne grunnlag for Riksantikvarens vurderinger av hva som skal fredes i den gitte sektoren. Verneplanen er enda ikke vedtatt.

Verneplanen plasserer Visnes gruveanlegg i verneklasse 2. Anlegg i denne verneklassen anbefales vernet etter plan- og bygningsloven. Det er fylkeskommunen som gis ansvaret med

å sørge for at anlegg i verneklasse 2 blir regulert til bevaring.⁸ Landsverneplanene gjelder for de områdene som staten eier. I Visnes gjelder dette gamlegruva, forstøtningsmur, gruveåpning, verksklokke, heistårn og sjakteområdet på eiendommene 79/132 og 79/206.

Deler av eiendommene er allerede regulert til bevaring i plan 448 nevnt over.

Eiendommene 79/321 og 79/206

Begrunnelse for verneklasse 2:

Vernet av stående strukturer rundt sjaktåpningen er begrunnet ut fra kulturhistorisk verdi. Sjaktåpningen er den eneste gjenværende gruveinstallasjonen i dagen etter Gamle Vignes gruve, som på 1880-tallet var Norges største bergverk. Sjaktåpningens form vitner om verkets intense driftsmåte. De stående strukturer rundt sjaktåpningen, særlig forstøtningsmur og portal, har høy kvalitet i materialbruk og formgivning. Forstøtningsmuren dokumenterer en viktig del av verkets anlegg i dagen. Heistårnet har kontinuitetsskapende verdi ved at det bidrar til å gjenetablere anleggets opprinnelige funksjon som sjaktåpning og heisanlegg.

⁸ Riksantikvaren 2018

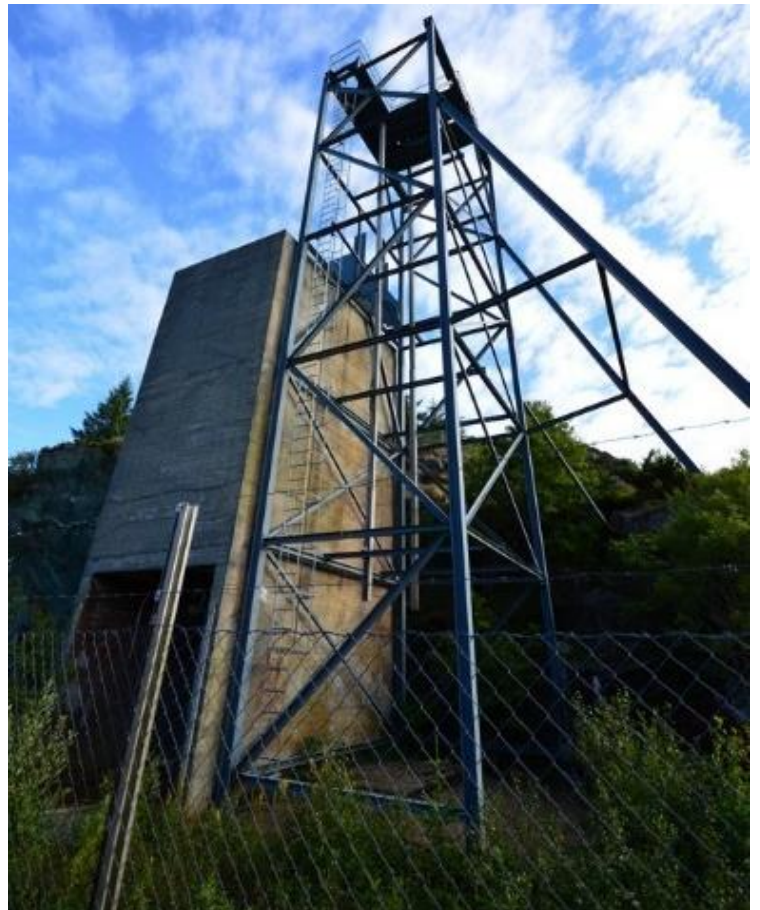
Sjaktårnet symboliserer også forbindelsen mellom Vigsnes Gamle gruve og Rødklev gruve med hensyn til driftsområder.

Gamlegruva er i dag fylt med vann. Til høyre sees heistårnet.

7.1.2 Vurdering av verneverdi i boken «Bergverk i Norge».

Gamlegruva, smeltehytta, administrasjonsbygningen, malmkai, arbeiderboliger og Fransehagen utgjør viktige elementer i kulturminnet etter Vigsnes kobberverk. Gruvemuseet og gjenstandssamlingen er også en del av kulturminnet, men det historiske materialet fra før 1894 er mangelfullt. Smeltehytteruinen er sjelden og representativ for kobberverket. Ruinen har stor

symbolverdi og høy verneverdi som kulturminne.

De få gjenværende bygninger og anlegg har identitetsskapende verdi for miljøet og dermed høy verneverdi i det ellers nokså nakne bergverksminnet etter Vigsnes kobberverk. Heistårnet ved Gamlegruva er bevaringsverdig som en av de få gjenværende stående strukturer etter Rødklev gruve, og symboliserer forbindelsen mellom Vigsnes Gamle gruve og Rødklev gruve.⁹

7.1.3 Riksantikvaren

Riksantikvaren vurderer Vigsnes gruver til å være et viktig industrielt kulturminne knyttet til fremveksten av moderne bergverksvirksomhet på slutten av 1800-tallet. Riksantikvaren definerer tekniske og industrielle kulturminner som følgende: Tekniske og industrielle kulturminne er spor etter industriell kultur som er av historisk, teknologisk, sosial, arkitektonisk eller vitenskapelig verdi. Tekniske og industrielle kulturminne omfatter bygninger og produksjonslinjer med maskineri, transport og annen infrastruktur, så vel som steder brukt til sosiale aktiviteter som boliger, religiøse byggverk, skoler, rekreasjons- og grøntanlegg. Ved etableringen av gruvene på Vigsnes vokste det frem et gruvesamfunn som skal ha rommet opp mot 3000 personer. Spor etter gruvesamfunnets sosiale sider som f.eks. boliger kan ha en selvstendig kulturminneverdi samtidig som det støtter opp om øvrige kulturminner knyttet til bergverksdriften ved Vigsnes gruver.¹⁰

7.1.4 Rogaland fylkeskommune.

Visnes gruveområde er nevnt i «Fylkesplan for kulturminner 1989» Utgitt av fylkeskulturstyret i Rogaland. I planen står følgende:

«Vigsnes kobberverk. Gruvemiljø fra 1864-1900. Adm. Bygg i sveitserstil, såkalt «Vigsnesstil». Velbevart eksteriør. Magasingården (snekkerverksted). Gamlegruva m/sjakt og heistårn. Stort friluftsområde med flere kulturminner: rester etter utmarksløe, sykehus, murene etter smeltehytta. Fransehagen, hageanlegg fra slutten av 1800-tallet. Rideveg.»

I innspill til denne kartleggingen skriver fylkeskommunen: *På Visnes kan det vises til over hundre år med gravedrift som skjedde i to faser – mellom 1865-1895 og 1899-1972. Den første fasen betegnes ofte som storhetstiden og foregikk i det som kalles «gamlegruva». Etter*

⁹ Berg 2016: 203

¹⁰ Jf. e-postkorrespondanse med Øystein Hagland, Riksantikvaren

denne første fasen ble fase to innledet ved at produksjonen på Visnes ble tatt opp igjen i Røkleiv. Det vurderes som viktig at sentrale spor etter begge driftsfasene på Visnes ivaretas for fremtiden.

Situasjonen i dag er at det i hovedsak er spor etter den første driftsfasen, med unntak av Fransahagen og ridestiene, som er ivaretatt og sikret gjennom vern i reguleringsplaner. Det pågående kartleggingsarbeidet har i så måte avdekket betydelige svakheter og mangler i forhold til bevaring av den helheten som gruvevirksomheten på Visnes representerer. Fylkesrådmannen mener derfor at kartleggingen bør ha et sterkt fokus på de kulturminnene som «mangler» i en helhetsforståelse av området, og at det utarbeides forslag til vernehensyn og bruk. Et slikt grunnarbeid vil gjøre det mulig å sikre det helhetlige kulturmiljøet gjennom innarbeiding av hensynssoner i fremtidig rullering av kommuneplanverktøyet.

7.1.5 Kommunedelplan for kulturminner.

Visnes gruveområde er definert som et viktig teknisk- og industrielt kulturminne i kommunedelplan for kulturminner. Det er ønskelig at restene etter dette industrieventyret bevares for ettertiden. Det er bakgrunnen for at det er lagt en «obs-soner» over Visnesområdet. (ref. ill. s. 15) Meningen er at kommuneantikvaren skal kunne bidra med rådgivning i forhold til bygningsvern og andre kulturvernrelaterte problemstillinger.

8. Verdier og anbefaling.

Vurderingene og oppmerksomheten fra de ulike instansene over synliggjør at Visnesområdet uten tvil innehar verdier på både lokalt, regionalt og nasjonalt nivå. I og med at så mange av bygningene fra den omtrent 100 år lange verksperioden er flyttet eller revet, øker verdien på den gjenværende bebyggelsen.

For å sette ord på hvilke verdier Visnes gruveområde representerer har vi benyttet Riksantikvarens veileder for verdisetting av kulturminner. Ref.

8.1 Verdisetting

8.1.1 Kunnskapsverdier.

Hvilke kunnskaper kan Visnes gruveområde gi oss?

Visnes gruveområde har en særlig verdi som kunnskapsformidler. Kunnskapsverdier som er vesentlige er blant annet teknologihistorie, næringshistorie, industrihistorie, sosialhistorie og samfunnshistorie.

Ved å studere gruveområdet på Visnes får man innblikk i et eksempel på industriutvikling på 1800-tallet. Fra et funn av malm, til etablering og drift av et stort gruvesamfunn på få år. Teknologitvillingen hadde gode kår og dette kom godt til syne i Visnes som var tidlig, og i flere tilfeller først, ute med forskjellige nyvinninger i driften. Dette på grunn av gruveeiere fra Europa.

Etableringen av gruvesamfunn er en viktig del av næringshistorien. Gruvesamfunnet i Visnes var et ledd i bergverksindustri og –historie i Norge. Gruvearbeidere reiste fra gruvesamfunn til gruvesamfunn for å arbeide.

Ikke minst er det et vesentlig aspekt at man kan studere hvordan gruvesamfunnet ble bygget opp. Velferdsordninger, skolegang, fattigvesen, helsestell og klasseskillet for å nevne noe.

8.1.2 Opplevelsesverdier.

Hvilke opplevelser kan Visnes gruveområde gi oss?

Opplevelsesverdiene kan sies å ha en mer personlig forankring enn kunnskapsverdien. Opplevelsesverdiene er knyttet til hvordan enkeltmennesket eller ulike grupper opplever kulturmiljøet.

Symbolverdi og identitetsverdi utmerker seg her for Visnes sin del. Gruveområdet har en sterk identitetsverdi for lokalbefolkningen. Gruvedriften strakk seg helt frem til 1972,

dermed er det fremdeles mange som har en personlig kjennskap til hvordan det var å arbeide i gruvene. Dette forsterker både identitetsverdien og gruveanleggets symbolverdi. Gruvene er fremdeles symbolet på samfunnets storhetstid.

Opplevelsen for besøkende preges av nysgjerrighet og undring rundt en tid som er ukjent for oss i dag. Hvordan var det å leve her som gruveslusk? Kopien av Frihetsstatuen bidrar til fascinasjonen rundt historien.

Visnesområdet har i tillegg en unik sammenheng mellom kulturminner og naturopplevelser. Kulturminnene ligger spredt utover i et flott kulturlandskap som er godt tilrettelagt for turgåing.

8.1.3 Bruksverdier.

Hvilke bruksverdier finnes i Visnes? Hva kan kulturmiljøet brukes til?

Visnes kulturmiljø er allerede i bruk som boligområde, lokalmiljø, museum, rekreasjonsområde, næringsdrift mm. I kulturvernsammenheng er det særlig formidlingsverdi, museal verdi og verdi som rekreasjonsområde med historisk sus vi vil trekke frem her.

8.1.4 Sårbarhet og tålegrense.

Kulturmiljøet i Visnes har opp gjennom årene gjennomgått store endringer. Mye av den eldre boligbebyggelsen er flyttet eller revet, og store deler av de enorme gruveanleggene er revet. Dermed er den gjenværende bebyggelsen svært sårbar for nye endringer.

Sårbarheten er tydelig om vi ser på original bebyggelse fra første periode, inkludert alle synker, plataer og murer mm som finnes. Disse gamle kulturminnene må settes i stand med varsomhet for ikke å ødelegge autentisiteten som de innehar i dag. En problemstilling er etterlevelse av vernebestemmelser. Hvilke materialvalg og utføringsmetoder man velger påvirker hvordan resultatet blir.

Gjengroing er en trussel mot opplevelsen av kulturlandskapet.

8.1.5 Sjeldenhet og representativitet

Det finnes andre kobbergruveanlegg i Rogaland, men ingen kan måle seg med Visnes verken når det gjelder størrelse, eller utviklingen av et gruvesamfunn.

Gruvesamfunnet representerer noe helt spesielt i Karmøy og Rogaland.

At det er bekreftet at kobberet i Frihetsstatuen i New York stammer fra gruvene i Visnes gir den lille prikken over i-en når det gjelder sjeldenhet.

På folkemunne ble det lenge hevdet at kobberet i frihetsstatuen i New York stammer fra Visnes. I 1985 ble dette verifisert via prøvetaking.

Rogaland fylkeskommune skriver følgende i sitt innspill til kartleggingen: *I Rogaland har vi ingen tilsvarende kobberverk av dette formatet, og området vurderes å ha særlig høy regional verdi fra et kulturvernperspektiv. I nasjonal sammenheng hadde Visnes Kobberverk stor økonomisk betydning, og var i sin storhetstid landets største bergverksanlegg. Fra et kulturvernperspektiv kan gruveanlegget også anses å ha internasjonal interesse som del av det store internasjonale industrinettverket på 1800-tallet.*

8.2 Vurderinger

Visnes' historie, og særlig fra den første driftsperioden, er eventyrlig! For å kunne fortelle denne spennende historien trengs «knagger» å henge den på. Disse «knaggene» finner vi i landskapet på Visnes.

Gruveanlegg/anleggsrester fra den første perioden er delvis ivaretatt via vedtatte planer som regulerer til bevaring. En utfordring er å etterleve hensikten med bevaringsbestemmelsene. Tiltak og restaurering innenfor området som er regulert til bevaring må gjennomføres med

skånsomhet, slik at områdets karakter som industrisamfunn ikke forringes. Dialogen mellom forvaltere av bygningsmasse og antikvariske myndigheter (fylkeskommunen og kommunen) omkring restaurering og opparbeiding av uteområder er viktig. Det bør arrangeres møter mellom involverte aktører med jevne mellomrom.

I tillegg til områdene som er regulert til bevaring kommer mange andre viktige kulturminner. Som kartleggingen viser er det svært få bygninger fra før 1900 som er bevart. Fransehagen og ridestiene er spesielt. Et stort grøntanlegg, bygget opp som velferdstiltak for funksjonærer ansatt ved verket.

Restene etter anlegget i Rød Kleiv

I Rød Kleiv-anlegget kan man lese historien til den andre, og lengste driftsperioden i Visnes. Her finnes dampsentral/garderobeanlegg som stammer fra begynnelsen av 1900-tallet, og de nye bygningene som ble oppført etter brannen på 1960-tallet. Olav bil, som eier eiendommen, ser nå på muligheten for å istandsette den eldste delen av anlegget for å kunne ta dette i bruk i sin virksomhet.

Norsk bergverksmuseum mener de eldste bygningsrestene som i dag ligger i Rød Kleiv er oppført i 1912. Dette skal være restene etter en dampsentral med skorstein og garderobe.

Dampsentralen er et symboltunget kulturminne som vitner om en driftskomponent som var sentral gjennom hele Visnes gruvers historie, nemlig dampmaskinteknologi.¹¹

Fra den andre driftsperioden, grovt regnet fra 1900 og til 1972 finnes det mange bolighus og en god del anleggsrester bevart. Den andre driftsperioden er mye av grunnen til at gruvehistorien er så levende i lokalmiljøet som den er i dag. Det finnes fremdeles dem som husker hvordan det var å arbeide i gruvene. Derfor er også disse bolighus og anlegg viktige for å kunne fortelle den komplette historien om gruvevirksomheten på Visnes.

Selv om de fleste bygningene har gjennomgått endringer og at det er få originale bygningsdeler igjen, er bygningene viktige for å fortelle den eventyrlige historien til gruvene på Visnes.

¹¹ Opplysninger fra e-postkorrespondanse med Frode Sæland ved Norsk Bergverksmuseum.

8.3 Anbefalinger

- De bolighus og bygninger, anlegg og anleggsspor som knytter seg til den første driftsperioden må bevares. Det skal ikke rives bygninger som er oppført før 1900.
- Anleggsrestene etter dampsentral, garderobeanlegg og teglsteinspipe i Rødkleiv bevares og settes i stand.
- Bolighus fra andre driftsperiode bør tas vare på for fremtiden. Man må vurdere i hvert enkelt tilfelle om bygninger fra denne perioden kan tillates revet.
- Det settes opp halvårlige møter mellom de ulike aktørene som arbeider med bevaring og skjøtsel av Visnesområdet for å koordinere og ha en god dialog.
- Kartfeste anleggsrester, grunnmurer, veger og andre spor i kulturlandskapet som har hatt en tilknytning til gruvedriften.
- Registrere og kartfeste krigsminnene som ligger i området.
- Utarbeide forvaltningsplan/skjøtelsesplan for Fransenhagen og ridestiene. Rogaland fylkeskommune anbefaler i sitt innspill at det blir opprettet kontakt med Riksantikvaren for å se på hvilke muligheter som ligger i Fransenhagen med tanke på restaurering og tilbakeføring.
- Med kartleggingen som bakgrunn anbefales at det opprettes en tverretattlig gruppe(sektor kultur og sektor areal og byggesak) som ser på hvilke muligheter som finnes for å bevare de gjenværende kulturhistoriske verdiene etter gruvevirksomheten i Visnes.

Kilder:

<https://www.museumnord.no/ballangen/tekniske-begrep-innenfor-gruvedrift/>

Hauge A. (1986). *Visnes Kobberverk*. Stavanger. Dreyer bok Stavanger.

Berg B.I. (red). (2016). *Bergverk i Norge. Kulturminner og historie*. Bergen. Fagbokforlaget.

Riksantikvaren. (2018) *Landsverneplaner*. Hentet fra

<https://www.riksantikvaren.no/Prosjekter/Landsverneplaner>

Snørteland M. (1984). *Dei kalte oss Visnesslusk*. (Magistergradsavhandling, UiB)